

Doktori disszertáció tézisei

Demmel József

Szlávokból szlovákok

Ludovít Štúr és a szlovák nemzeti mozgalom születése
a 19. századi Magyarországon

**Történelemtudományi Doktori Iskola
Művelődéstörténeti Doktori Program
Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar**

2011

A dolgozat kutatási célja és feladatai

A disszertáció Ludovít Štúr életének társadalomtörténeti feldolgozását tűzte ki célul. Štúr életének és életművének kiterjedt szlovák nyelvű szakirodalma van, e munkákról ugyanakkor elmondható, hogy általánosságban nem képesek kilépni a szlovák nemzeti történeti kánon keretei közül. Néhány kivételtől eltekintve a magyar történészek sem tettek komoly kísérletet Štúr ezen szlovák értelmezésének az átértékelésére. Holott élete valójában érdekes és releváns lenne a magyar történetírás számára is, hiszen a 19. századi Magyarországon élt, egy magyarországi politikai napilap alapító-főszerkesztője, a magyarországi utolsó rendi országgyűlés képviselője, több magyarországi egyesület alapítója, a magyar koronázóváros líceumának tanára volt. Az ő nevéhez köthető a nemzeti identitás legalapvetőbb elemének, a szlovák anyanyelvűeket a nem szlovákoktól egyértelműen elhatároló szlovák irodalmi nyelvnek a létrehozása. 1848-ban az ő vezetésével fogalmazta meg először egy szlovák értelmiségi csoport a Magyarországból való kiválás és az önálló szlovák állam megalapításának az igényét.

A disszertáció legfontosabb célja tehát, hogy átrajzolja Štúrnak a szlovák kánon által statikussá formált képét. Ugyanakkor nem a deheroizálás, vagy a sok ezer oldalnyi kánon filológiai szétboncolása a célunk, hanem a leegyszerűsített, sematikus, sarkos múltmagyarázatok kiváltása másfajta kérdések feltevése, más kontextusok bevonása, többféle szempontrendszer alkalmazása révén. A kutatás tárgyát két kérdéscsoportra szűkítettük le. Az első csoportba tartozó kérdésekkel megpróbáltunk eltávolodni a Štúrt tévedhetetlen, omnipotens vezetőként leíró szlovák kánontól, és visszahelyeztük őt a 19. századi Magyarország társadalmi valóságába. Olyan kérdésekre kerestük tehát a választ, hogy milyen családba született, milyen mobilitási lehetőségei voltak a kor társadalmában? Miből tartotta el magát? Hogyan befolyásolta életútját az evangélikus egyház, milyen társadalmi és oktatási kereteket nyújtott és Štúr hogyan használta ki ezeket saját céljaira? Hiszen csak életkörülményeiből, neveltetéséből, családi háttéréből, emberi kapcsolataiból érthetjük meg azokat a mozgatórugókat, amelyek arra sarkalták, hogy létrehozza a szlovák anyanyelvűek nemzetté formálásához szükséges kulturális, társadalomszerveződési és politikai kereteket.

Štúr maga is jelentős hatást fejtett ki az őt körbevevő mikrotársadalomra, sőt, még a nagyobb társadalmi rendszerekre is. Ezért fel kell tennünk olyan kérdéseket is, hogy miként épült fel az a befogadó közeg, amely eszméi, víziói számára megfelelő társadalmi háttérrel szolgáltató? Hogyan formálódott a szlovák nemzeti társadalom a korban és milyen hatással volt e fejlődésre Štúr tevékenysége? Hogyan alakult ki a szlovák nemzeti intézményrendszer,

milyen akadályai, korlátai voltak az egyes intézmények létrejöttének és hogyan próbálta ezeket a nehézségeket leküzdeni Štúr?

Alkalmazott kutatási módszerek

Elbeszélhető-e egy ember élete úgy, hogy a szöveg végig a mai értelemben vett tudományosság határai között maradjon? E kérdésre Giovanni Levi immár klasszikussá váló cikkében a következőképpen válaszolt: *„A legégbekiáltóbb torzítások számos esetben onnan erednek, hogy történészként egyfajta korlátozott és anakronisztikus racionalitásnak engedelmességedő történelmi szereplőket képzelünk el. Mindezzel a megszokott életrajzírói hagyományt, valamint saját tudományunk retorikáját követve olyan modellekre vetettük rá magunkat, amelyek rendezett kronológiát, nem változó és koherens személyiséget, tehetetlenkedéstől mentes cselekedeteket és bizonytalankodás nélküli döntéseket kapcsolnak össze”*. Levi fejtegetéseit fontolóra kell vennünk, hiszen Štúr életrajzírói alanyuk egyes tetteit, döntéseit, emberi kapcsolatainak alakulását a teljes életműve, valamint a hozzá kapcsolódó megkérdőjelezhetetlen nemzeti történelmi kánon irányából értelmezték.

Ez a hagiográfiai hozzáállás korrekcióra szorult; az egyenes ívű kánon kereteinek a kitöltése helyett tehát megpróbáltam az egyént a maga ellentmondásos, bizonytalan és töredezettségektől sem mindig mentes individuális valójában megragadni.

Több megfontolandó módszertani-forráskezelési megoldást és történészi-elbeszélői pozíció-mintát adott a mikrotörténelem gyakorlata. A Clifford Geertz-féle „sűrű leírásra” emlékeztető forráskezelés által ugyanis egy ilyen mikroelemzés kívül tud kerülni a hagyományos nemzeti-etikai kanonizációs szempontok zárt mozgásterén. A „dolgok aprólékos szemlélete” révén tetten érhetőek az addig érvényben lévő kánon leegyszerűsítései, előtérbe kerülnek az életpálya tényleges társadalmi mozgásterének határai és működésük közben figyelhetjük meg a vizsgált személy pozícióváltásait, szerepválasztásait, döntési opcióit.

A dolgozat felépítése

Mivel a disszertáció megállapításai hangsúlyozottan a szlovák történelmi kánon kritikai újragondolására épülnek, az életrajz-elméleti bevezetés után egy historiográfiai áttökintéssel kezdődik a doktori dolgozat. Az ezt követő fejezetek két csoportba oszlanak; a két rész nagyjából megfelel az előbb említett két kérdéscsoportnak (bár átfedések előfordulnak). A függelékben egy bőséges életrajzi kronológia és néhány, az elemzés megértéséhez szükséges, nem pusztán illusztratív, de magyarázó funkcióval is rendelkező kép mellett egy bőséges

dokumentumgyűjtemény is található. Ebben közlöm azt a néhány publicisztikai írást és visszaemlékezést, amelyet Štúrról írtak magyar kortársai, valamint néhány, eredetileg szlovák nyelvű memoár fordítását. Ez után Štúr magyar nyelvű cikkeiből, és a magyar országgyűlési követségével kapcsolatos iratokból állítottam össze egy bőséges válogatást.

A dolgozat felvetései és eredményei

A Štúr-historiográfiát áttekintve kiderült, hogy Ludovít Štúr nemzeti panteonbeli első helye, kizárólagos, tévedhetetlen vezetői szerepe eleinte nem volt magától értetődő – halálakor a szlovák nemzeti mozgalom tagjai közül még bizonyos, hogy nem mindenki értelmezte így. A máig érvényben lévő kánont ugyanis csak halála után három évtizeddel alakította ki legközelebbi barátja, Jozef Miloslav Hurban. Ettől a sarkításoktól, elhallgatásoktól, sőt, tudatos torzításoktól sem mentes, erősen preconcepcionális kánontól azonban a szlovák historiográfia azóta alig tért el. Az alábbi eredmények így nem csak a magyar olvasó, de a szlovák szakirodalom számára is újdonságként jelenhetnek meg.

Štúr felmenőinek társadalomtörténeti elemzéséből például kiderült, hogy a korábban takácsmesterségből élő család családi stratégiái a posztóipar átalakulása miatt válságba kerültek. A társadalmi süllyedést és az anyagi nehézségeket úgy kerülték el, hogy szorosabban betagozódtak az addig csupán csak a család vallási életét meghatározó evangélikus egyházba. Ludovít Štúr apja már az egyházon belül kapott állást népiskolai tanítóként, négy fia közül pedig hárman evangélikus lelkészi végzettséget szereztek. Ennek azért van jelentősége, mert ez a szervezet jóval tágabb kereteket, szélesebb mozgásteret és ezzel jelentős önmegvalósítási lehetőségeket jelentett az új generációk, így Ludovít Štúr számára is. Kapcsolathálózatának magyarországi részében ugyancsak az evangélikus társadalmi hálózatok szerepe volt a domináns. Ezt nem csak az mutatja, hogy az általa életre keltett nemzeti mozgalom mind meghatározó személyiségeit, mind a társadalmi bázisát, mind az intézmények jellegét tekintve döntően evangélikus volt, hanem a nemességhez fűződő, eddig meglehetősen ellentmondásosnak tűnő viszonya is. Az evangélikus csoportszolidaritás keretein belül létrejövő szoros „patronus-kliens” jellegű kapcsolati modell révén érthető meg például a Zay Károlyhoz fűződő viszonya. Hiszen Zayt, aki a szlovák közemlékezet szerint Štúr legkérlelhetlenebb ellenfele volt, valójában egészen 1840-ig Štúr legjelentősebb támogatójának, pártfogójának tarthatjuk.

A társadalomtörténeti szemléletmód új eredményeket hozott Štúr anyagi körülményeinek a vizsgálatában is. Egyrészt kiderült, hogy életének döntő részében magánnevelőként és szlovák nyelvtanárként tartotta fenn magát, ami egy hasonló képzettségű

és társadalmi beágyazottságú férfi esetében ugyan kifejezetten alacsony státus lehetett, viszont csak ez a megélhetési forma volt összeegyeztethető Štúrnak (a már saját maga által elképzelt) szimbolikus szerepeivel és a nemzeti mozgalom teljes embert kívánó mindennapos szervezési feladataival. Másrészt kiderült, hogy bizonyos életszakaszokban még így sem tudta eltartani magát, ami az (akár külföldről is érkező) politikai motivációjú támogatásokat, ez pedig a hazaárulás kérdését vetette fel (egészen pontosan azt, hogy a szlovák közösséghez való lojalitás hogyan írta felül az ország állampolgári közössége iránti lojalitást).

Štúr életének társadalomtörténeti szempontú megközelítése ugyanakkor nem csak az életúthoz kötődő kánon leegyszerűsítéseinek a fellelésére alkalmas. Megismerhettük a modern szlovák nemzeteszmé első képviselőinek társaságát, a kör belső viszonyait és azokat a nagyobb társadalmi csoportokat, amelyek fogékonyak voltak erre az eszmére.

Elsőként a szlovák irodalmi nyelv létrejöttének a történetét kutattuk, és a figyelmes forrásolvasásnak köszönhetően kiderült, hogy az a mítosz, amely szerint Štúr „ősisége, kifejezésbeli gazdagsága, elterjedtsége” miatt választotta épp a liptói-túróci nyelvjárást irodalmi nyelvvül, nem állja meg a helyét. Valójában ugyanis Štúrt felkereste egy levélben Kossuth Lajos nagybátyja, Kossuth György és több száz túróci szlovák nemes, azzal, hogy támogatják lapalapítási törekvéseit. Štúr erre válaszul dönthetett úgy, hogy e tehetős támogató csoport anyanyelvét teszi meg irodalmi nyelvvül.

Štúr 1847-ben megkísérelte a szlovák törekvéseket a pozsonyi diétán reprezentálni. A helyi gazdasági és politikai viszonyok alakulása révén sikerült megválasztatni magát Zólyomban városi követté. Követségét vizsgálva kiderült, hogy nem használta fel ezt a lehetőséget szlovák reprezentációra: 11 ismert felszólalásából csak egy alkalommal emelt szót a szlovákságért. Passzivitása mögött azt sejtethetjük, hogy már ekkor úgy látta: a magyar rendi országgyűlés keretei között nem lehetséges a szlovákságot képviselni.

Így aligha vizsgálható az a folyamat, hogy 1848 márciusa után hogy fordultak szembe egymással a magyarság és a nem magyar népek. Az ellentét már korábban is kibékíthetetlen volt, így esély sem volt rá, hogy Kossuth és Štúr egy táborba kerüljön. Ahogy a magyar kormány már 1848 áprilisában rendészeti problémaként tekintett a szlovák nemzeti mozgalom vezető tagjaira, ahelyett, hogy megpróbálta volna érveiket megérteni, úgy a szlovákok sem próbálták követeléseiket a realitásokhoz igazítani – nyilvánvaló, hogy a hatalmat birtokló magyar politikusok gondolkodásmódját (valamint saját bázisuk erejét és érdekérvényesítő képességét) alaposan ismerve a liptószentmiklósi petíciót nem baráti kéznyújtásnak, méltányos kérésnek, hanem provokációnak (is) szánták.

Miután 1850 körül világossá vált számára, hogy kéréseiket a birodalom sem teljesíti, új terv megvalósításába kezdett. Az ugyanis már 1848-ban világossá vált számára, hogy jelentősen növelné a mozgalom érdekérvényesítő képességét, ha egy kifejezetten szlovák városi központot tudnának létrehozni. A szlovák nemzeti mozgalom érdekérvényesítő képessége ugyan nem tette lehetővé egy nagyváros szlovák centrummá formálását, egy pár ezer lakosú, provinciális kisvárosban azonban, ahol a lakosság jelentős része szlovák volt, meg lehetett az esély arra, hogy megszerezzék a város igazgatásának fontosabb pozícióit és ez által nemzeti intézményeket alapíthassanak, amelyeket később meg is tudnak védeni, Štúr annak a kisvárosnak szánta ezt a szerepet, ahol élete utolsó öt évét töltötte: jelentős szlovák értelmiségi kört szervezett itt, megpróbált egy kulturális egyesületet létrehozni, valamint az első szlovák tannyelvű gimnáziumot megalapítani.

Štúr végül 1856-ban, egy vadászat közben, saját puskájától elszenvedett sebesülés következményeként halt meg. Ezzel kapcsolatban azt sikerült tisztázni, hogy a szándékos öngyilkosságról szóló legendák teljesen alaptalannak bizonyulnak.

A disszertáció témaköréhez kapcsolódó bibliográfia:

„... egész Szlovákia elfért egy tutajon...” A szlovák Tatrín egyesület története 1844 és 1847 között. In: Demmel József: „... egész Szlovákia elfért egy tutajon...” Tanulmányok a szlovák történelemtől a 19. századi Magyarországon. Pozsony, Kalligram, 2009.

„ale i tá láska ostala len platonickou”. Súkromný život Ľudovíta Štúra. In: OS (Občianská spoločnosť), 2011

Ľudovít Štúr „szláv szellemű” tanára? Leopold Petz a magyar és a szlovák történetírás vakfoltjában. In: Soproni Szemle, 2011/1.

A kánon határa. Ľudovít Štúr legújabb életrajzáról. In: Limes, 2010/4. 105 – 107.

A nagy kreátor. Kiss Szemán Róbert könyvei Ján Kollárról. Vigilia, 2009/8.

Mi a szlovák történelem? In: Fejezetek a tegnap világából. Tanulmányok. Budapest, 2009.

Életpályák, identitások. Szlovák-magyar viszony 1848-ban. Kút, 2009/4.

„... ösmerem ezt az impertinens akasztófárávaló publicumot...”. A prenumeráció forrásértékének vizsgálata Tompa Mihály kapcsolathálóján keresztül. ItK. 2006/6.

Szerkesztések

Ľudovít Štúr: A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások és beszédek. Szerkesztés Rudolf Chmellel közösen. Tervezett megjelenés: Pozsony, Kalligram, 2011 ősz.

Grünwald Béla – Mudrony Mihály: A Felvidék. Pozsony, Kalligram, 2011 tavasz.